

ІСТОРІЯ

Рубель Вадим

СЬОГУН САНЕТОМО: ОСОБА І ПОЛІТИК

Постать третього камакурського *сьогуна* Мінамото Санетомо (1192–1219) традиційно мало цікавила істориків–японістів. Воно й зрозуміло: як законний спадкоємець воєнізованої самурайської влади, отримавши посаду легітимного мілітарного диктатора Японії, він не зміг владу утримати, за що й наклав головою, а таких історія не любить. Однак наслідки його поразки в політичних баталіях вийшли далеко за межі простої заміни одного мілітарного правителя Країни вранішнього сонця іншим, що примушує уважніше придивитися до самої особи цього горедиктатора і через неї, по можливості, пролити світло на причини стрімкої втрати кланом Мінамото реальної воєнно–політичної влади в Японії часів Камакурського *сьогуна* (1192–1333).

Санетомо був другим (молодшим) сином знаменитого диктатора Мінамото Йорітомо – першого японського *сьогуна*, з воєнно–політичною діяльністю якого пов'язане заснування в Японії системи *бакуфу* – легітимної військово–самурайської державності. Проте незважаючи на самурайське походження, стрімка воєнно–політична кар'єра, на перший погляд, Санетомо “не світила”, оскільки могутній батько явно збирався спочатку сам правити довго, а потім планував передати усі свої владні повноваження старшому сину–спадкоємцю Мінамото Йорііе (1182–1204). Свого молодшого сина Санетомо всесильний батько–диктатор вирішив використати для налагодження дружніх стосунків з двірцевою аристократією імператорського двору, куди й віддав того на виховання. В результаті, на формування особистості Санетомо вирішальний вплив мали не самурайські горлорізи, а витончені придворні імператорські сановники, серед яких особливо виділялися представники найвпливовішого аристократичного роду Фудзівара, котрі вже давно програли боротьбу за реальну владу в країні, однак продовжували славитися як неперевершені знавці й творці шедеврів поезії, живопису та двірцевих ритуалів. Отож і Санетомо з малих років крутився в колах придворних поетів, наполегливо вивчав під керівництвом відомого метра поезії, мистецтва й церемоніалу Фудзівара Садаїе китайську мову та численні япономовні й китаємовні поетичні антології попередників, а також сам писав вірші. Проте, коли хлопчику виповнилося вісім років, політичне буття Японії почало розвиватися за сценарієм, явно не передбаченим його могутнім батьком.

Вирішальним політичним результатом кривавих міжсамурайських воєн XII ст. стало запровадження в Японії режиму *бакуфу* – тобто державної системи легітимної мілітарної диктатури, в межах якої реальним правителем країни в питаннях економіки, політики, дипломатії, воєнних справ тощо став узаконений військовий диктатор (*сьогун*), в той час як імператору (*тенно*) залишили виключно церемоніальні функції формальної глави держави як “нащадка богині Аматерасу” та першосвященника синтоїзму (національної японської релігії).

Така ситуація, звичайно, ніяк не могла влаштовувати імператорський рід та його аристократичне оточення, і в 1198 р. тогочасний японський *тенно* Готоба наважився на відкрити непокору мілітарному диктатору Мінамото Йорітомо. Цього року Готоба проголосив про своє

начебто “зречення” престолу, після чого прийняв постриг буддійського ченця, назвався *інсеєм* (екс-імператором-монахом), покинув імператорський палац (де перебував під пильним оком сьогунських наглядачів) та заснував у палаці Мінасе власний екс-імператорський двір, створив окремий інсеївський уряд та почав звідти самостійно вершити державні справи [Classical... 1990, 450–451]. Готоба навіть не приховував, що “вирішив зректися престолу, бо бажав керувати державними справами” [Дзіен 1967, 282], а отже, фактично, він спробував повторити у нових історичних умовах успіх свого знаменитого предка імператора Сіракави, котрий у 1086 р. теж шляхом формального “зречення” імператорського престолу спромігся в статусі *інсея* створити власний паралельний “екс-імператорський” уряд і в такий спосіб вирвати владу в країні у регентів-канцлерів Фудзівара (котрі повністю контролювали імператорський двір).

Прагнення Готоби позбавитися сьогунівського диктату легко прочитувалося, і розлотований таким ходом подій Мінамото Йорітомо наказав збирати підвладні йому самурайські дружини для карального походу супроти занадто самостійного *інсея*, котрого Йорітомо свого часу сам посадив на імператорський престол і бачив раніше у ньому лише свою безголосу політичну маріонетку. Перед каральною операцією *сьогун* грізно попередив опонентів, що збирається вже цього року “увійти до столиці, аби взяти (на себе) всі турботи про справи у державі, бо розвиток деяких подій мені не подобається” [Дзіен 1967, 283–384], однак недоладний трагічний випадок перекреслив усі мінамотівські плани: у 1199 р., зібравши військо, диктатор наказав провести масовий молебень за перемогу, та коли після публічної церемонії 52-річний сьогун повертався до власної ставки в містечку Камакура, його кінь раптово збунтувався і скинув свого дорогоцінного вершника. Злетівши з коня, Йорітомо від удару об землю втратив свідомість і за кілька днів помер [Sansom 1981, 371].

Смерть сьогуна надзвичайно ускладнила політичну ситуацію в країні. По-перше, значно зріс авторитет екс-імператора Готоби, бо за свій відкритий виступ проти сьогунських порядків він так і не був покараний. Другою новиною стали кардинальні зміни в оточенні *тенно*, де гору взяли теж сили, налаштовані вкрай агресивно проти засилля самураїв у політиці. Одразу після номінально офіційного “зречення” Готоби імператорський престол посів 4-річний Цутімікадо (1198–1210), але реальний контроль над двором *тенно* перехопили Кудзьо – аристократична родина, що виділилася з клану Фудзівара та оформилася у власний рід у другій половині XII ст. [Ishida... 1979, 438–439]. Скориставшись тотальним послабленням своїх колишніх “одноклановиків” після тайрівських репресій, Кудзьо відразу після коронації Цутімікадо захопили посаду регента при малолітньому *тенно* [Мешеряков 1991, 189], здобувши собі популярність і політичний капітал на ідеї безкомпромісної боротьби із “зухвалими безграмотними самураями” за повернення “золотих часів” аристократичного правління. А в умовах існування спільного ворога (самурайської Камакури) Кудзьо та *інсей* Готоба пішли на створення відвертого політичного союзу, спрямованого проти розгублених смертю свого лідера Мінамото та оригінально оформленого виходом у світ спільної поетичної збірки “*Сінкокінсю*” (“Нова збірка старих і нових японських пісень”), підготовленої авторами з кола імператорського та екс-імператорського урядів (включаючи й вірші самого *інсея*) [Goedertier 1968, 260].

Змінилась ситуація і в Камакурі, де за статус самурайського диктатора боролися мілітарні клани Мінамото, Міура, Вада й Ходзьо [Kitagawa 1990, 89]. За діючими законами, котрі запровадив перший сьогун Мінамото Йорітомо, офіційна посада сьогуна як легітимного військово-самурайського правителя країни була закріплена виключно за представниками клану Мінамото. Однак хитрий політик – глава клану Ходзьо Токімаса, який максимально зблизився свого часу з Йорітомою, видавши за нього заміж свою дочку Масако – поставив собі за мету перехопити важелі самурайського диктаторства для власного клану і знайшов для цього юридичні можливості. Спираючись на прецедент з китайської політичної традиції (котра в середньовічній Японії завжди поважалася), він спочатку нагадав, що за правилами величного західного сусіда (тобто Китаю) після смерті правителя його наступник “із ввічливості” має зайняти його місце лише через рік [Кітабатаке Тікафуса 1969, 170], чим вдало відтягнув офіційне призначення сьогуном старшого сина покійного Йорітоми – Йорііе. Далі “з поваги” до трагічно загиблого Мінамото Йорітоми і за ініціативою того ж Токімаси “керівництво справами у Камакурі” [Кітабатаке Тікафуса 1969, 160] (тобто у сьогунській ставці) передали вдові Йорітоми – Масако (котра була дочкою Ходзьо Токімаси), а в результаті, як і задумував Токімаса, реальним управителем при сьогунському дворі став він сам.

Лише в 7-му місяці 1202 р., після тривалої юридичної тяганини у нетрях правничої казуїстики, Мінамото Йорііе зумів зайняти заповідану йому батьком посаду сьогуна. Проте він, людина квола і безвольна [Танігуті... 1975, 249], вирвати реальну владу у діда (Ходзьо Токімаси) вже не міг. А

коли, зібравши рештки впливових прибічників, Йорііє таки спробував у 1203 р. поборотися з Ходзьо за реальну владу в Камакурі, швидко наклав за це головою. Спочатку Йорііє раптово тяжко захворів (навіть ходити майже не міг) – думається, його просто отруїли ходзьовські прихильники. Потім були заарештовані всі найближчі до Йорііє самурайські командири: Сайондзі Кінцуне та Фудзівара Ясуіє посадили під домашній арешт, а решту (Фудзівара Мотокійо, Накахара Масацуне, Оно Йосінарі, Мінамото Такаясу) відправили у заслання [Дзіен 1967, 284]. Нарешті, пояснюючи це фізичною неспроможністю Йорііє виконувати свої обов'язки через тяжку хворобу, Ходзьо Токімасу запровадив при дворі сьогуну посаду *сіккена* (“держателя влади” [Симонова-Гудзенко 1989, 72] – фактично сьогунського регента-канцлера), котрому законодавчо були передані всі сьогунівські обов'язки воєнно-самурайського управління державою. Зрозуміло, що на цю посаду Токімасу призначив себе. Останнє, чого забажав Токімасу від загнаного у безвихідь Йорііє, – це узаконити посаду *сіккена* указом та законодавчо передати *сіккена* всі повноваження сьогуну як легітимного військово-самурайського диктатора країни. Але Йорііє не погодився, за що і був негайно убитий разом із сином вояками Ходзьо у храмі Сюдзендзі (що у провінції Ідзу): його задушили зашморгом [Дзіен 1967, 301].

Саме за таких обставин посада сьогуну дісталася 11-річному Мінамото Санетомо, котрий був вихований у витончених традиціях аристократичного буття і ніяк не підходив на роль військово-самурайського диктатора. Єдине, що не давало Ходзьо розправитися з Санетомо, були традиції кланової “правової держави” (яп. *ріцурьо кокка*), в межах якої законодавчо закріплювалися права на сьогунську посаду саме представників мінамотівського роду. Але і *сіккенівський* статус Токімасу цілком влаштував, бо при малолітньому “диктаторові” він без будь-яких проблем “керував справами від імені Санетомо” та “зосередив у себе контроль над східними провінціями” країни [Дзіен 1967, 302]. Та коли Мінамото Санетомо підріс, він згадав про вкрадені у нього диктаторські повноваження і почав шукати шляхів до їхнього повернення.

Для боротьби проти Ходзьо сьогуну потрібні були союзники, бо достатніх власних збройних сил після ходзьовських репресій 1203 р. Мінамото вже не мали. І тут у нагоді Санетомо стали його старі контакти з аристократичними колами імператорського та экс-імператорського дворів, котрі в свою чергу шукали можливостей для внесення розколу в самурайський табір, очолений Ходзьо. Так почалися нескінченні навколодвірцеві інтриги, в яких Токімасу намагався ввести своїх родичів в імператорське оточення, аристократія – послабити самурайський диктат через роздмухування конфлікту між Ходзьо й Санетомою, а сам Санетомо – повернути собі диктаторські повноваження.

До масштабних воєн справа не доходила, однак крові у цих інтригах пролилося теж чимало. Спочатку Ходзьо Токімасу примусив імператорське оточення погодитися на призначення свого сина Масанорі на посаду начальника імператорської кінної гвардії, але той, прослуживши менше року, раптово і досить загадково помер [Дзіен 1967, 303]. Потім на службу до імператорської охорони Токімасу відрядив свого зятя Томомасу, але аристократи розпустили чутку, що він збирається вбити сьогуну Санетомо, і коли ця інформація потрапила до сьогунівської матері Макако, вона “наказала воякам у столиці вбити Томомасу” [Дзіен 1967, 303] та ще й закатала батьку (Ходзьо Токімасі) такий публічний скандал (за те, що той хотів убити власного онука), що Токімасу змушений був здати посаду *сіккена* своєму брату Йосітокі (1163–1334) і піти в монастир.

Стало ясно, що у підкилимових “баталях” самураї аристократам явно програють, і тоді Ходзьо Йосітокі вирішив діяти по-самурайськи: провів тотальну чистку власної армії, перебивши “всіх вояків, що могли нести щонайменший неспокій” [Дзіен 1967, 304], а також убив кількох впливових членів мінамотівської родини, включаючи одного з енергійних синів покійного Йорііє, котрого примусили “з достоїнством” зробити собі *харакірі (сентуку)* [Дзіен 1967, 305–306]. У 1213 р. у кривавій дводенній битві був розгромлений самурайський клан Міура (що намагався конкурувати з Ходзьо за всесамурайське домінування) [Дзіен 1967, 305].

Проводили консолідацію своїх сил і аристократи, спільним лідером яких став *інсей* Готоба. Цей хитрий экс-імператор умудрився протягнути у 1205 р. на посаду центрального міністра імператорського уряду паралізованого (!) Сайондзі Санемуне [Дзіен 1967, 308], і користуючись повною неспроможністю останнього вести державні справи, фактично підпорядкував собі весь імператорський апарат влади. Пояснив він це тим, що дуже “співчуває” Санемуне в його горі, а тому як тільки може допомагає в нелегкій роботі управлінця.

І тут “Санетомо виріс і заявив, що бажає особисто керувати воєнними справами” [Дзіен 1967, 305].

Чого ж реально прагнув Санетомо, коли виголошував такі заяви? Зрозуміло, що перша його мрія полягала в ліквідації всевладдя Ходзьо, але за Ходзьо після наполегливої діяльності Токімаси

та його брата Йосітокі стояло майже все японське самурайство, що вбачало саме в домінуванні Ходзьо найкоротший шлях до остаточного утвердження в Японії системи стабільної військово-самурайської державності. За таких обставин ворог Ходзьо автоматично ставав ворогом більшості самурайського стану, який вже зумів відібрати солідну частку влади у аристократів, а тому віддавати здобуте зовсім не бажав. Отже, єдиним реальним союзником для Санетомо в його боротьбі за повернення владних можливостей могла бути виключно столична двірцева аристократія – апологети принципів цивільно-бюрократичної системи державності, в якій вся влада належала б родовитим бюрократам, а самураї лишалися б людьми другого сорту, оскільки, як вчила китайська приказка: “З кращого заліза не роблять цвяхи, з кращих людей не роблять солдат”. Така перспектива самурайства зовсім не влаштувала, однак парадокс ситуації полягав в тому, що саме за таку політичну трансформацію Японії мав виступати Санетомо, якщо бажав знайти собі союзників проти Ходзьо. І Санетомо, на свою біду, пішов на зближення з цивільною аристократією, демонстративно “забувши” про свої сьогунівські обов’язки хай і номінального, але військово-самурайського лідера.

Шлях до зближення Санетомо обрав доволі примітивний: він (формальний легітимний військово-самурайський диктатор!) почав принизливо випрошувати посади при імператорському дворі. Столичні аристократи, напевно, чимало здивувалися таким діям сьогуну і спочатку дали йому дрібну посаду середнього радника, але Санетомо і на це погодився. Далі більше: випрохав для себе посаду старшого офіцера імператорської гвардії з правом на отримання по цій лінії тілоохоронців [Дзіен 1967, 310]. Отже, відтепер навіть охороняли його не підлеглі Ходзьо самураї, а аристократичні гвардійці экс-імператора Готоби. Нарешті, 1218 р. Мінамото Санетомо виклопотав для себе посаду командира імператорської гвардії, а невдовзі обійняв посаду центрального міністра імператорського уряду. Усе це свідчило лише про одне: сьогун Мінамото Санетомо остаточно зрадив своїх соратників-самураїв і відкрито перейшов до стану прямих самурайських конкурентів у боротьбі за владу в країні – лідерів цивільно-аристократичного крила тогочасної політичної еліти Японії. Більше того, Санетомо опинився в числі лідерів антисамурайського блоку, оскільки зайняв одну з ключових посад в імператорській бюрократичній ієрархії – посаду центрального міністра. І все це залишаючись формально главою японського самурайства!

Перед Ходзьо Йосітокі постало складне завдання: як нейтралізувати проаристократичного сьогуну, яке, однак, він вирішив успішно і настільки елегантно, що й досі прямих доказів стосовно його участі в знищенні Санетомо немає. А відбулося ось що...

Отримавши бажану міністерську посаду 28-річний Санетомо настільки зрадив, що став “неуважним немов дурень” [Дзіен 1967, 312–313] і відкрито заявив про бажання покинути свою офіційну сьогунську ставку Камакуру (де володарювали Ходзьо) та перебраться до Кіото (де тримали ситуацію экс-імператор Готоба та двірцева аристократія). Але перед від’їздом горе-сьогун вирішив здійснити 1219 р. релігійне паломництво у Цуругаоку до гробниці бога-покровителя клану Мінамото – синтоїстського бога Хатімана, що вважався також богом війни й покровителем усього самурайства Японії.

В очах камакурців це була відверта образа, замішана на зраді, тому відшукати бажаних помститися такому сьогуну для Ходзьо Йосітокі, звичайно, не було проблемою, але й тут він знайшов ледь не ідеальну кандидатуру. Як пише про подальші події їхній свідок – середньовічний історик Дзіен, коли Санетомо у довгому одязі з таким шлейфом, що його за ним несли спеціальні пажі, поважно проходив кам’яним мостом перед головною залогою гробниці, перед ним раптом “вибіг монах в одязі з капюшоном, перетнув Санетомо шлях і відрубав голову Санетомо одним помахом меча. Санетомо впав на землю, а його голова відлетіла” [Дзіен 1967, 311]. Там же інші нападники зарубали головного санетомівського тілоохоронця Накаакі (із числа імператорських гвардійців), а також почали рубати прибулих на урочистості аристократів, котрі “розбіглися, немов маленькі павучки” [Дзіен 1967, 312]. І тільки після цього у справу втрутилися ходзьовські самураї.

Убивцею виявився син загиблого сьогуну Йорііе – попередника Санетомо – на ім’я Кугьо, який кричав, що бажає лише помститися вбивцям свого батька та заявляє: “Тепер я сьогун! Я стану вашим главою!” [Дзіен 1967, 312]. Але убивав він чомусь не Ходзьо, а свого дядька Санетомо, котрий до смерті свого старшого брата ніякого відношення не мав і мати не міг. Отже, вели його на вбивство, думається, зовсім інші розрахунки: бажання вислужитися перед Ходзьо та отримати за це сьогунську посаду. Причому не виключено, що Йосітокі йому це навіть пообіцяв, але заради збереження власного реноме не став афішувати свою участь у підготовці вбивства сьогун-зрадника. Ну а коли справу було зроблено, Кугьо перетворився на занадто небезпечного свідка і

тому тут же був вбитий самураями Ходзьо.

Вийшло все гарно і пристойно: племінник убив дядька на ґрунті сімейних негараздів, Ходзьо покарали вбивцю, а аристократи втратили свою “п’яту колону” в самурайських рядах. Правда, Кугьо після смерті пишно поховали (як “воєнка з воістину бійцівським духом” – *бусі-но кокорогіва*), а голову Санетомо воєнки Ходзьо кинули у домівку, загнали туди ж усю родину колишнього сьогуна та спалили усіх живцем [Дзіен 1967, 313], що опосередковано свідчить про ставлення Йосітокі до вбивства і вбивці, та формально *сіккен* був “чистим перед законом”. На завершення 70 чи 80 тілоохоронців Санетомо були відправлені у буддійський монастир, а майно вбитого сьогуна Ходзьо Йосітокі конфіскував на користь власного роду [Дзіен 1967, 313]. Єдине, що лишилося від Мінамото Санетомо – це збірка його віршів, кодифікована невдовзі після смерті останнього його аристократичними союзниками з Кіото під назвою “*Кінкайсю*” (“Золота софора”). Однак значно важливішими виявилися політичні наслідки санетомівського вбивства.

1. Зазнав остаточного організаційного розгрому самурайський рід Мінамото, який ніколи більше не повертався до найвищих владних інституцій Країни Вранішнього Сонця.

2. Надовго (аж до 30-х років XIV ст.) реальним лідером самурайства став клан *сіккенів* Ходзьо, а відповідно сама посада сьогуна як легітимного військового диктатора Японії цілком перетворилася на цей період на церемоніальний безвладний політичний інститут.

3. Завершилось політичне розмежування владної еліти Японії на два непримиренні табори: самурайство та цивільно-бюрократичну столичну аристократію, чие протистояння визначало надалі сутність державної еволюції країни аж до часів сьогунату Токугава (XVII – середина XIX ст.).

4. На прикладі легітимної заміни при владі диктаторського клану Мінамото на Ходзьо був вироблений узгоджений з канонами кланової японської “правової держави” юридичний механізм передачі владних повноважень від одного мілітарного клану до іншого в рамках військово-самурайської державності, що активно розбудовувалася на той час в країні.

5. Остаточно утвердився клановий характер японського самурайства, який єдиний дозволяв йому не лише успішно здобувати та утримувати політичну гегемонію в країні, але й сприяв стабілізації самого самурайського стану через упорядкування його внутрішньої структури.

6. Завершилось формування цілісного спектру політичних амбіцій та станової самосвідомості самурайства, яке відтепер чітко відокремлювало свої інтереси від політичних прагнень столичної цивільно-бюрократичної аристократії та позбавилося “комплексу соціально-політичної неповноцінності” перед родовитими столичними кланами із оточення імператорського та екс-імператорського дворів.

Відтепер японські самураї відчули себе не безправними служаками, підпорядкованими двірцевим управлінцям, а ще одним (поряд з аристократією) привілейованим станом середньовічного японського суспільства. Станом, який на рівних боровся зі столичною знаттю за владу і почав відтоді диктувати свої смаки не тільки на стежі війни та політики, але й на ниві моральних устоїв, мистецьких канонів, правил офіційного етикету, родо-кланових та сімейних настанов тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- Мещеряков А.Н. Древняя Япония: культура и текст. Москва, 1991.*
Симонова-Гудзенко Е.К. История древней и средневековой Японии. Москва, 1989.
Classical... Classical Japanese Prose. An Antology / Ed. by H.G. McGullough. Stanford (California), 1990.
Goedertier J.M. A dictionary of Japanese History. New York – Tokyo, 1968.
Ishida... The Future and the Past. A Translation and Study of the Gukansho an interpretive history of Japan written in 1219 by D.M. Brown and Ichiro Ishida. Berkeley – Los Angeles – London, 1979.
Kitagawa J.M. Religion in Japanese History. New York, 1990.
Sansom G. A History of Japan to 1334. Tokyo, 1981.
Дзіен. Гукансьо [Записки дурня]. Токіо, 1967 (япон. мовою).
Кітабатаке Тікафуса. Дзіно сьотокі [Записки про правильне наслідування божественних імператорів]. Токіо, 1969 (япон. мовою).
Танігуті... Танігуті Гоо, Торіта Дзіро. Ніхон сі дзітен [Японський історичний словник]. Токіо, 1975 (япон. мовою).